ਅਗਸਤ 2008

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

Amrit Kirtan

ਆਨਰੇਰੀ ਸੰਪਾਦਕ
ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਜੀਵਨ ਹੈ ਸੰਗੀਤ...

ਸੁਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ

ਜੀਵਨ ਹੈ ਸੰਗੀਤ ਇਲਾਹੀ
ਜੀਵਨ ਹੈ ਸੰਗੀਤ,
ਸਮੇਂ ਦਿਆਂ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬੱਧਿਆ
ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਹਰ ਗੀਤ।
ਜੀਵਨ ਹੈ ਸੰਗੀਤ...

ਪੰਛੀ, ਝਰਨੇ, ਪੌਣਾਂ, ਬੱਦਲ
ਆਹਤ ਨਾਦ ਵਜਾਂਦੇ,
ਜੰਗਲ-ਬੇਲੇ, ਪਰਬਤ, ਅੰਬਰ
ਸਹਿਜ ਆਨੰਦ ਹੰਢਾਂਦੇ।
ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਹਰ ਚੱਪੇ ਚੱਪੇ
ਨ੍ਰਿਤ ਕਰੇਂਦੀ ਪ੍ਰੀਤ,
ਜੀਵਨ ਹੈ ਸੰਗੀਤ...

ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਣ ਕਣ ਵਿਚ ਕਾਦਰ
ਅਨਹਦ ਨਾਦ ਗੂੰਜਾਂਦੇ
ਪਰ ਨਿੱਜੀ ਹਿੱਤਾਂ, ਖ਼ਾਤਿਰ ਲੋਕੀਂ
ਵਰਜਿਤ ਸੁਰ ਲਗਾਂਦੇ।
ਤਾਈਉਂ ਥਿੜਕ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਲ ਪਲ
ਧਰਤੀ ਦਾ 'ਜੀਵਨ ਗੀਤ'
ਜੀਵਨ ਹੈ ਸੰਗੀਤ...।

ਤਕਨੀਕੀ ਸਹਾਇਕਾ
ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

PAGE SPONSORED BY : AHUJA FAMILY
C-353, Defence Colony New Delhi 110 024

ੴ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਸਬੰਧੀ ਤ੍ਰੈਭਾਸ਼ੀ ਮਾਸਿਕ ਪੱਤਰ

ਅੰਕ 8 ▯ ਸਾਲ ਵੀਹਵਾਂ ▯ ਅਗਸਤ 2008

ਸੰਪਾਦਕ (ਆਨਰੇਰੀ)
ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ
ਐਮ.ਏ. (ਸੰਗੀਤ, ਪੰਜਾਬੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਐਨ), ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ

ਸਹਿਯੋਗੀ
ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ▲ ਸ. ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ

- ▲ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਾਦਕ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ ਦਾ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- ▲ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪੱਤਰ ਨੰ: 4.8.90 ਮਿਤੀ 20.2.91 ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੈ।
- ▲ Donations are eligible for relief u/s 80G of Income-Tax Act, 1961 (43 of 1961) vide CIT - I / CHD / TECH / 80G / 2008 - 939 dated 19/05/2008 valid upto 31.03.2012

ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਭੇਜਣ ਲਈ ਪਤਾ
ਸੰਪਾਦਕ, 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ'
422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ 160 015
ਫੋਨ : 0172-2772660, 098140 53630
e-mail: drjagirsingh@gmail.com
Website: www.gurshabad.com

Computer Type Setting
sohal specials Phone: 98788 23351

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ' ਨੇ
ਸਿਰਜਣਾ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼ ਅਤੇ ਸਟੇਸ਼ਨਰਜ਼
ਐਸ.ਸੀ.ਐਫ. 107, ਫੇਜ਼-7, ਮੁਹਾਲੀ ਤੋਂ ਛਪਵਾ ਕੇ
422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ

ਇਸ ਅੰਕ ਵਿਚ

ਮਿਤ੍ਰ ਅਸਾਡੜੇ ਸੇਈ 4
ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਪੱਤਰ

ਕਰਉ ਬੇਨੰਤੀਆ 6
ਸੰਪਾਦਕੀ

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਸਰੂਪ ਤੇ ਸਥਾਨ 7
ਬੀਬੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਕੌਰ

**ਸੈਮੀਨਾਰ ਤਬਲਾ-ਪੰਜਾਬ ਘਰਾਣਾ
(ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਵਾਦਨ ਸ਼ੈਲੀ)** 13
ਪ੍ਰਿੰ: ਗੁਰਜੰਤ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀ

**ਸਹਿਜ ਤੇ ਸੂਹਜ ਭਰੀ ਕਲਾਸਿਕੀ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ -
ਰੰਗ ਪੁਆਧ ਦੇ** 15
ਬ.ਸ. ਰਤਨ

Bhai Sumand Singh Ragi 17
Balwant Gargi

Jass Abhian 21
Asis Paul

ਸੁਰ ਲਿਪੀ 24
ਹਰਦੀਪ ਕੌਰ
ਸੁਰ ਲਿਪੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ 25

ਮਿਤ੍ਰ ਅਸਾਡੜੇ ਸੇਈ

 ਜੁਲਾਈ ਅੰਕ ਵਿਚ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖਤ "ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ-ਰਾਏ ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸੱਤਾ (ਰਬਾਬੀ)" ਪੜ੍ਹੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਇਹ ਲਿਖਤ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਅਜਿਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਆਮ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਪਰ ਲੇਖਕ ਦਾ ਇਹ ਲਿਖਣਾ 'ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਲੇਖ ਆਮ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ'। ਇੰਝ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਆਪ ਹੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕੀ ਦਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਕੀ ਕੀ ਆਸ ਰੱਖ ਕੇ ਕਿਉਂ ਆਪ ਹੀ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਿ ਲੇਖ ਆਮ - ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਉਪਸੰਹਾਰ ਤਾਂ ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੁੰਜਾਹੀ ਦੇ ਲੇਖ 'ਸਾਧ ਸੰਗਤ' 'ਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚਲੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਹੜ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਪਿਆਸ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਤਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਲੰਮਾ ਸਬਰ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ।

ਲੇਖ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਅਨੁਸਾਰ ਲੇਖ ਦਾ ਆਰੰਭ-ਸੰਮਤ 1579 ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ... (ਪੰਨਾ 14 ਪਹਿਲਾ ਕਾਲਮ ਅਖੀਰੀ ਪੈਰ੍ਹਾ) ਤੋਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਬਚਦੇ ਹੋਏ ਰਬਾਬੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸੱਤਾ ਜੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਕੇ ਤਲਵੰਡੀ ਘਰਾਣੇ ਦੀ ਗੰਭੀਰ ਪਰ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਿਰਲੇਖ ਨਾਲ ਨਿਆਂਸ਼ੀਲ ਸਿੱਧ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸੱਤਾ ਤੱਕ ਪੁੱਜਣ ਲਈ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦਾ ਸਾਰੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਰਾਗੀ ਕੀਰਤਨੀਏ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਦੇ ਸਬੱਬ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵਿਚਾਰ ਵਿਭੇਦਤਾ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖੀ ਸੰਕੇਤ ਸਾਰਥਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਰਾਏ ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸੱਤੇ ਦੀ ਵਾਰ ਰਾਮਕਲੀ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਜੋਤਿ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ (ਪੁੱਤ੍ਰੀ ਕਉਲ ਨ ਪਾਲਿਓ ਕਰਿ ਪੀਰਹੁ ਕੰਨ੍ਹ ਮੁਰਟੀਐ। ਦਿਲਿ ਖੋਟੇ ਆਕੀ ਫਿਰਨਿ ਬੰਨਿ ਭਾਰੁ ਉਚਾਇਨਿ ਛਟੀਐ॥) ਅਵੱਗਿਆ ਤੇ ਆਕੀ ਪੁਣੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਉਜਾਗਰ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਾਰ ਦੀ ਸਿਫਤ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੀਲਧਾਰੀ,
162-ਏ, ਗਰੇਨ ਮਾਰਕੀਟ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

 ਜੁਲਾਈ ਅੰਕ ਬੇਹੱਦ ਪਸੰਦ ਆਇਆ। ਕਰਉ ਬੇਨੰਤੀਆਂ ਦੇ ਤਹਿਤ ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਹਿਰੀਰ ਕਾਬਲੇ ਤਾਰੀਫ਼ ਸੀ। ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੁੰਜਾਹੀ ਦਾ ਲੇਖ ਸਾਧ ਸੰਗਤ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੇਖ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਰਾਏ ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸੱਤਾ ਰਬਾਬੀ ਬਾਰੇ ਲੇਖ ਖੋਜ ਭਰਪੂਰ ਸੀ। ਜਸਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ ਦਾ ਲੇਖ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ, ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਲੇਖ ਭਾਈ ਸੁਮੰਦ ਸਿੰਘ ਰਾਗੀਬ ਬਾਰੇ, ਬੀਬੀ ਹਰਦੀਪ ਕੌਰ ਵੱਲੋਂ ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਵਿਚ ਰੂਪਕ ਤਾਲ ਦੀ ਬੰਦਸ਼ ਅਤੇ ਸੁਰਲਿਪੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਬੇਹੱਦ ਪਸੰਦ ਆਏ। ਬੰਦਸ਼ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਸੀ।

ਪ੍ਰੋ: ਮੰਗਤ ਸਿੰਘ ਮਸਤਾਨਾ
ਮਾਰਫਤ ਸੰਗਮ ਰੇਡੀਓ ਐਂਡ ਟੀ.ਵੀ. ਕਾਲਜ,
ਜੀ.ਟੀ. ਰੋਡ, ਮਲੋਟ

 ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਜੂਨ ਅੰਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਸਲਾਹੁਣ ਯੋਗ ਸੀ। ਸ੍. ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਲੇਖ ਖੋਜ ਭਰਪੂਰ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਨ 1982 ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਸੰਨ 1882 ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।

ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ
C-9, 3/4, Sector 5, C.B.D.
Navi Mumbai 400 614

 ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਕੇਂਦਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੀ ਈ-ਮੇਲ ਤੇ ਸਵਾਗਤ ਹੈ ਜੀ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ "ਅੰਮ੍ਰਿਤ

ਕੀਰਤਨ" ਦੀ PDF ਭੇਜੀ ਹੈ। ਆਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਥ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਦਿੰਦੇ ਰਹੋਗੇ।

Varinder Singh

mpcgksgss@gmail.com

❑ Thank you for the June issue of Amrit Kirtan PDF format. I am happy that you decided to use PDF technology which will increase the journal distribution many folds. Please let me know if you wish me to circulate further this format among my friends.

Thank you for the July issue if Amrit Kirtan magazine. I read in it information that was new to me. Thank you for bringing information on a very important institution of kirtan to all of us.

Harbans Lal, PhD., D.Litt(Hons)

japji08@yahoo.com; singhbo@gmail.com

❑ Thank you for sending copy of Amrit Kirtan. Its good to know you have retired. Now you can relax and enjoy yourself a little. Although having worked hard, its going to be difficult for you and most men! I have always wondered about this pangti..can u explain it please..

"Nau nidh Amrit prabh ka naam, Dehi meh is ka bisraam..." You can use Punjabi, if English is difficult.

Kuldeep Kaur

bansies@hotmail.com

❑ I am writing to thank you for putting my name on your mailing list. Somehow the Many edition of Amrit Kirtan did not arrive. Please mail me another copy.

Your service to the community is much appreciated and contents are worthy of reading. I am not sure what prompted you to start Hindi section but I thought that Punjabi and English was sufficient to cover material. Each publication has a targeted audience and your audience is Punjabi speaking thus using Hindi may not be the best advice.

Jatinder Singh Hundal jshundal@aol.com

Communication Centre
Formal Restaurants
Exhibition Rooms
Accommodation
Informal Eating
Tours & Travels
Conferencing

Premium Event Centre
Millennium Centre
Deliberations
Abhinandan
Exporama
Mind Set

THE AROMA

Sector: 22 - C, Chandigarh,
Ph.: 2700045-48 **Fax :** 0172-2700051
E-mail : hotelaroma@glide.net.in

ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵੇਖਦਾ ਹੈ

ਕਲਾਕਾਰ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਸਮਰਪਿਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਾਹਨ ਸੀ ਮੈਕਸਵੈਲ ਦੀ ਇਕ ਵਾਰਤਾ ਪੇਸ਼ ਹੈ:

Michelangelo lived an incredible life. Possibly the greatest artist of Western civilization - and certainly the most influential - he was born to sculpt. He once said that when he drank his wet nurse's milk as a baby, along with it came a love for the stonecutter's tools. He sculpted his first mature masterpiece at age twenty one. He completed his Pieta and David before age thirty.

In his early thirties, Michelangelo was summoned to Rome by Pope Julius II to sculpt a magnificent papl tomb, but was then asked to wotk on a painting project instead. At first Michelangelo wanted to refuse, having no desire to paint a dozen figures on the ceiling of a small chapel in the Vatican. Though as a boyhe had been trained to paint, his passion was sculputre. But when the pope pressed him, he reluctantly accepted the assignment.

Scholars believe Michelangelo's rivals pushed for him to get the job, hoping he would refuse it and lose favor with the pope, or take it and descredit himself. But once Michelangelo accepted the assignment, he thoroghly committed himself to it, expending the project from a simple depiction of the twelve apostles to include more then four hundred figures and nine scenes from the book of Genesis.

For four grueling years, the artist lay on his back painting the ceiling of the Sistine Chapel. And he paid a great price. The work permanently demaged his eyesight and wore him down. Michelangelo said, "After four tortured years, more than four hundred over-life sized figures, I felt as old and as weary as jeramiah. I was only thirty-seven, yet friends did not recognize the old man I had become."

The impact of Michelangelo's commitment was far-reaching. He pleased his benefactor, the pope and received other commissions from the Vatican. But more important, he made a huge impact in the artistic community. His Sistine Chapel frescoes were so boldly painted, so original, so exquisitely executed that they caused many fellow artists, including the gifted painter Raphael, to alter their style. Art historians maintain that Michelangelo's masterpiece forever changed the course of painting in Europe. And it laid a foundation for his equally important impact on sculpture and architecture.

Undoubtedly Michelangelo's talent created the porential for greatness, but without committment, his influence would have been minimal. That level of commitment could be seen in his attention to the fine details as well as the overarching vision.When asked why he was working so diligently on a dark corner of the Sistine Chapel that no one would ever see, Michelangelo's simple reply was, "God will see."

ਕੀ ਅਸੀਂ ਵੀ ਇਤਨੇ ਸਮਰਪਿਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ?

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਸਰੂਪ ਤੇ ਸਥਾਨ

ਬੀਬੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਕੌਰ

(੧) ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਸਰੂਪः ਹਰੀ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਕਰਨਾ ਅਥਵਾ ਈਸ਼ਵਰ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਗਾਹਿਨ ਕਰਨਾ ਹੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪੂਰਣ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਨਾਲ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਉਚਾਰੀ ਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਬਣਾਈ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕੀਰਤਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਨੂੰ ਗੀਤ ਜਾਂ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸਥਾਨ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਿਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦੁਆਰਾ ਕੇਵਲ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਬਲਕਿ ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਿਆ ਤੇ ਸੁਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਜਗਿਆਸੂ ਦੇ 'ਮਨ' ਵਿਚ ਆਤਮਿਕ ਉੱਨਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਜੀਵਨ ਘੜਨ ਦਾ ਰਾਹ ਤੇ ਉਦਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤੀ ਦੀ ਤੜਪ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਉੱਚ ਭਾਵ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਹਨ ਤੇ ਹਰੀ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਅਲਪਗਤਾ ਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਸਰਵੱਗਤਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਇਹ ਗੁਣ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਧਾਰਣ ਕਰਨ ਦੀ ਉਤੇਜਨਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਸੱਜਣ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਤੇ ਅਧਿਕ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਘੱਟ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈः

ਕਲਜੁਗ ਮਹਿ ਕੀਰਤਨੁ ਪਰਧਾਨਾ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਪੀਐ ਲਾਇ ਧਿਆਨਾ ॥ (ਅੰਗ-੧੦੭੫)

ਅਰਥਾਤ ਇਸ ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਮਨ ਕੀਰਤਨ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਟਿਕਾਓ ਵਿਚ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਰਜੋ ਤੇ ਤਮੋ ਗੁਣ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਹੈ ਤੇ ਕੂੜ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਨ ਟਿਕਾਓ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਰਾਗ ਵਿਚ ਕੁਝ ਐਸਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਨ ਨੂੰ ਮੁਗਧ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਦਾ ਅਸਰ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਹੈ ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀ ਵੀ ਰਾਗ ਸੁਣ ਕੇ ਮਸਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਐਸਾ ਵੀ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਰਾਗ ਦਾ ਅਸਰ ਪੌਦਿਆਂ ਤੇ ਵੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉੱਚ ਭਾਵਾਂ ਵਾਲੀ ਈਸ਼ਵਰ ਪ੍ਰਤੀ ਗਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਸਰ ਨਾਲ ਬੂਟੇ ਫਲ ਵੱਧ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਗਾਵਾਂ ਮੱਝਾਂ ਦੁੱਧ ਵਧੇਰੇ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮਨੋ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ 'ਮਨ' ਦੇ ਦੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਗ ਮੰਨੇ ਹਨ ਇਕ ਸੁਚੇਤ ਮਨ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਅਚੇਤ ਮਨ। ਸਾਡੇ ਨਿਤ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਸੁਚੇਤ ਮਨ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਮਨ ਬੜਾ ਚੰਚਲ, ਅਮੋੜ ਤੇ ਜ਼ਿੱਦੀ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਬੁੱਧੀ ਇਸ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਪਾਸੇ ਪ੍ਰੇਰਦੀ ਹੈ ਇਹ ਖੜੋਂਦਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤੇ ਮਾਇਆ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਹੀਓਂ ਤੇ ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ "ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਾਡਾ ਮਨ ਨੀਵਾਂ ਹੋਵੇ ਤੇ ਮੱਤ ਉੱਚੀ ਹੋਵੇ।" ਤਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਗਲਤ ਕੰਮ ਨ ਕਰੀਏ। ਇਸ ਸੁਚੇਤ ਮਨ ਦੇ ਪਿਛੇ ਅਚੇਤ ਮਨ ਹੈ। ਕੀਰਤਨ ਜਾਂ ਰਾਗ ਦਾ ਅਸਰ ਸੁਚੇਤ ਮਨ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਉਸ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਕੇ ਮਸਤ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਚੇਤ ਮਨ ਅਗੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਰਾਗ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸੁਭਾਵ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉੱਚ ਆਚਰਨਿਕ ਭਾਵਾਂ ਵਾਲੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਜਨਕ ਆਤਮਕ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਮਨ ਦੇ ਅਚੇਤ ਭਾਗ ਵਿਚ ਆਚਰਨ ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਖਿਆਲ ਭਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਸੱਜਣ ਵਰਗੇ ਠੱਗ ਵੀ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਪਿਘਲ ਗਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੀਰਤਨ ਦੁਆਰਾ ਪੜ੍ਹੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲਿਆ।

(੨) ਸਿਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਸਥਾਨः- ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ "ਨਿਰਮੋਲਕ ਹੀਰਾ" ਆਖਿਆ ਹੈः

ਕੀਤਰਨੁ ਨਿਰਮੋਲਕ ਹੀਰਾ ॥
ਆਨੰਦ ਗੁਣੀ ਗਹੀਰਾ ॥ (ਅੰਗ- ੮੯੪)

ਅਰਥਾਤ ਕੀਰਤਨ ਨਿਰਮੋਲਕ ਹੀਰਾ ਤੇ ਆਨੰਦ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਹੈ। ਸਿਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈः

ਤਹਾ ਬੈਕੁੰਠੁ ਜਹ ਕੀਰਤਨੁ ਤੇਰਾ

ਤੂੰ ਆਪੇ ਸਰਧਾ ਲਾਇਹਿ ॥੨ ॥ (ਅੰਗ 749)

ਉਹ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿਥੇ ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸਵਰਗ ਹੈ। ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਹੋਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਅਨਦ ਸੂਖ ਬਿਸ੍ਰਾਮ ਨਿਤ ਹਰਿ ਕਾ ਕੀਰਤਨੁ ਗਾਇ ॥
ਅਵਰ ਸਿਆਣਪ ਛਾਡਿ ਦੇਹਿ ਨਾਨਕ ਉਧਰਸਿ ਨਾਇ ॥
(ਅੰਗ 962)

ਅਗਰ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਆਣਪਾਂ ਛੱਡ ਕੇ ਹਰਿ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਨਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਉਧਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਹਰਿ ਕੀਰਤਿ ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਹੈ ਸਿਰਿ ਕਰਮਨ ਕੈ ਕਰਮਾ ॥

ਸੋਰਠਿ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਪਹਿਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਤੇ ਕਈ ਜਗ੍ਹਾ ਹੁਣ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਪਾਠੁ ਪੜਿਓ ਅਰੁ ਬੇਦੁ ਬੀਚਾਰਿਓ
ਨਿਵਲਿ ਭੁਅੰਗਮ ਸਾਧੇ ॥
ਪੰਚ ਜਨਾ ਸਿਉ ਸੰਗੁ ਨ ਛੁਟਕਿਓ
ਅਧਿਕ ਅਹੰਬੁਧਿ ਬਾਧੇ ॥੧ ॥
ਪਿਆਰੇ ਇਨ ਬਿਧਿ ਮਿਲਣੁ ਨ ਜਾਈ
ਮੈ ਕੀਏ ਕਰਮ ਅਨੇਕਾ ॥
ਹਾਰਿ ਪਰਿਓ ਸੁਆਮੀ ਕੈ ਦੁਆਰੈ ਦੀਜੈ
ਬੁਧਿ ਬਿਬੇਕਾ ॥ ਰਹਾਉ ॥
ਮੋਨਿ ਭਇਓ ਕਰਪਾਤੀ ਰਹਿਓ
ਨਗਨ ਫਿਰਿਓ ਬਨ ਮਾਹੀ ॥
ਤਟ ਤੀਰਥ ਸਭ ਧਰਤੀ ਭ੍ਰਮਿਓ
ਦੁਬਿਧਾ ਛੁਟਕੈ ਨਾਹੀ ॥੨ ॥
ਮਨ ਕਾਮਨਾ ਤੀਰਥ ਜਾਇ ਬਸਿਓ
ਸਿਰਿ ਕਰਵਤ ਧਰਾਏ ॥੩ ॥
ਮਨ ਕੀ ਮੈਲੁ ਨ ਉਤਰੈ
ਇਹ ਬਿਧਿ ਜੇ ਲਖ ਜਤਨ ਕਰਾਏ ॥੩ ॥
ਕਨਕ ਕਾਮਿਨੀ ਹੈਵਰ ਗੈਵਰ
ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਦਾਨੁ ਦਾਤਾਰਾ ॥
ਅੰਨ ਬਸਤ੍ਰ ਭੂਮਿ ਬਹੁ ਅਰਪੇ ਨਹ
ਮਿਲੀਐ ਹਰਿ ਦੁਆਰਾ ॥੪ ॥
ਪੂਜਾ ਅਰਚਾ ਬੰਦਨ ਡੰਡਉਤ ਖਟੁ ਕਰਮਾ ਰਤੁ ਰਹਤਾ ॥
ਹਉ ਹਉ ਕਰਤ ਬੰਧਨ ਮਹਿ ਪਰਿਆ
ਨਹ ਮਿਲੀਐ ਇਹ ਜੁਗਤਾ ॥
ਜੋਗ ਸਿਧ ਆਸਣ ਚਉਰਾਸੀਹ ਏ
ਭੀ ਕਰਿ ਕਰਿ ਰਹਿਆ ॥
ਵਡੀ ਆਰਜਾ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਜਨਮੈ
ਹਰਿ ਸਿਉ ਸੰਗੁ ਨ ਗਹਿਆ ॥੬ ॥
ਰਾਜ ਲੀਲਾ ਰਾਜਨ ਕੀ ਰਚਨਾ ਕਰਿਆ
ਹੁਕਮੁ ਅਫਾਰਾ ॥ ਸੇਜ ਸੋਹਨੀ
ਚੰਦਨੁ ਚੋਆ ਨਰਕ ਘੋਰ ਕਾ ਦੁਆਰਾ ॥੭ ॥
ਹਰਿ ਕੀਰਤਿ ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਹੈ ਸਿਰਿ ਕਰਮਨ ਕੈ ਕਰਮਾ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਤਿਸੁ ਭਇਓ ਪਰਾਪਤਿ
ਜਿਸੁ ਪੁਰਬ ਲਿਖੇ ਕਾ ਲਹਨਾ ॥
ਤੇਰੋ ਸੇਵਕੁ ਇਹ ਰੰਗਿ ਮਾਤਾ ॥
ਭਇਓ ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ਦੀਨ ਦੁਖ ਭੰਜਨੁ
ਹਰਿ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨਿ ਇਹੁ ਮਨੁ ਰਾਤਾ ॥
(ਅੰਗ-੬੪੧-੬੪੨)

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਭਾਵਾਰਥ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਚਾਹੇ ਕਿਤਨੇ ਪਾਠ ਕਰ ਲਵੇ, ਨਿਉਲੀ ਆਸਣ ਕਰ ਲਵੇ, ਮੋਨ ਧਾਰ ਲਵੇ, ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ, ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਕਰ ਲਵੇ, ਉਸ ਦਾ ਅਹੰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਛੁਟਦਾ, ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਈਸ਼ਵਰ ਭਗਤੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਕਰਮ ਆਪ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਰੰਗਤ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਵਿਅਕਤੀ ਰੋਜ਼ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦਾ ਗੇੜ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:-

ਹਰਿ ਦਿਨੁ ਰੈਨਿ ਕੀਰਤਨੁ ਗਾਈਐ ॥
ਬਹੁੜਿ ਨਾ ਜੋਨੀ ਪਾਈਐ ॥੩ ॥ (ਅੰਗ-੬੨੪)
ਦਿਨਸੁ ਰੈਨਿ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਗਾਈਐ ॥
ਸੋ ਜਨੁ ਜਮ ਕੀ ਵਾਟ ਨ ਪਾਈਐ ॥੩ ॥ (ਅੰਗ-੩੮੬)

ਹਰ ਰੋਜ਼ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਜੁੜਨ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਜਮਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਬਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਜਿਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ ਉਸਤਤਿ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਆਤਮਿਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾਤਾ ਵੀ ਹੈ :

ਲੋਗੁ ਜਾਨੈ ਇਹੁ ਗੀਤੁ ਹੈ ਇਹੁ ਤਉ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰ ॥

(ਅੰਗ 335)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵੀ ਦੱਸੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅੰਦਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਜਗਿਆਸੂ ਤੂੰ ਉਸ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਗਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਗਾਣ ਨਾਲ ਤੇਰਾ ਦੁਨਿਆਵੀ ਡਰ ਦੂਰ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਦੇ ਗਾਣ ਨਾਲ ਤੇਰਾ ਧਾਂਵਦਾ ਮਨ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਆਏ, ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਮਹਿਸੂਸ ਨ ਹੋਵੇ, ਤੇਰਾ ਪਿੱਛਾ ਛੁੱਟ ਜਾਏ ਤੇ ਤੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਐਸੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ "ੴ" ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹਦਾ ਸਰੂਪ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਸਿਆ ਹੈ :

ੴ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ
ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਇਸੀ ਹਸਤੀ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਗੁਣ ਗਾਇਨ ਕਰਨੇ ਹਨ। ਗੁਣ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਔਗੁਣਾਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਣ ਧਾਰਣ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਹੀ ਕਿਉਂ ਸਮਝਾਉਣ ਤੇ ਬੁਝਾਉਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ? ਇਸ ਦੇ ਮੇਰੀ ਤੁੱਛ ਬੁੱਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਮਲ ਲਿਖਿਤ ਕਾਰਣ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ :

1 ਕੀਰਤਨ ਮਨ ਨੂੰ ਟਿਕਾਓ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ।

2 ਕੀਰਤਨ ਮਨ ਦੀ ਮੈਲ ਨੂੰ ਧੋਂਦਾ ਹੈ।

3 ਕੀਰਤਨ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਹੈ।

(1) ਮਾਨਵ ਮਨ ਬੜਾ ਹੀ ਚੰਚਲ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਸਾਧੋ ਇਹ ਮਨੁ ਗਹਿਓ ਨਾ ਜਾਈ ॥
ਚੰਚਲ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਸੰਗਿ ਬਸਤੁ ਹੈ ਯਾ ਤੇ ਥਿਰੁ ਨ ਰਹਾਈ ॥

(ਅੰਗ 219)

ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਮਨ ਕਿਸੀ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਪਾਠ ਕਰਦਿਆਂ ਵੀ ਕਿੱਥੇ, ਕਿੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਟਿਕਣ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀਆਂ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵੀ ਮਨ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਨਿਮਖ ਮਹਿ ਚਾਰਿ ਕੁੰਟ ਫਿਰ ਆਵੈ ॥

ਮਨੋ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ, ਸੰਸਾਰਕ ਰੁਚੀਆਂ ਇਸ ਮਨ ਨੂੰ ਟਿਕਣ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀਆਂ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਰਾਗ, ਸੰਗੀਤ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਟਿਕਾਓ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਇਸ ਤੇ ਕਿਸੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਸਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਐਸਾ ਰਸ ਹੈ, ਸੁਆਦ ਹੈ, ਜੋ ਮਨ ਨੂੰ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ ਹੈ।

ਮਨ ਦਾ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਤਾਂ ਅਡੋਲ ਅਚਲ ਹੈ ਪਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਵਾ ਦੇ ਝਰੋਖੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਹਿਲਾਈ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਠੀਕ ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ ਵੀ ਮਨ ਨੂੰ ਚੰਚਲ ਕਰੀ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਇਉ ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ
ਆਪਣਾ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣੁ ॥੫ ॥

(2) ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੀ ਚੰਚਲਤਾ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਇਸ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹੀ ਮੈਲ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ:

ਜਨਮ ਜਨਮ ਕੀ ਇਸੁ ਮਨ ਕਉ ਮਲੁ ਲਾਗੀ
ਲਾਗੂ ਕਾਲਾ ਹੋਆ ਸਿਆਹੁ ॥
ਖੰਨਲੀ ਧੋਤੀ ਉਜਲੀ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਸਉ ਧੋਵਣਿ ਪਾਹੁ ॥

(ਅੰਗ 651)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਮੈਲੇ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਧੋ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਜੇ ਕੱਪੜਾ ਮੂਤਰ ਆਦਿ ਨਾਲ ਗੰਦਾ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਸਾਬਣ ਨਾਲ ਧੋਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਸਾਡੀ ਮਤ (ਮਨ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕੇ) ਪਾਪਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਕੇ ਗੰਦੀ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਨਾਮ ਨਾਲ ਧੋਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਨਾਮ ਜਪਣ ਦਾ ਕਲਜੁਗ ਅੰਦਰ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਸਾਧਨ ਕੀਰਤਨ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਬਾਣੀ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਬਾਰ ਬਾਰ ਜਾਪ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਹ ਜਾਪ ਜਪ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਪ ਨੂੰ ਕੰਨ ਸੁਣਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਿਹਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਜਪ ਵਿਚ ਇਹ ਬਾਣੀ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਉਤਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕੰਠ ਇਸਨੂੰ ਜਪਦਾ ਹੈ ਨਾਲ ਮਸਤਖਿ ਇਸਦੇ ਭਾਵਾਰਥ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਉਤਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਬਾਣੀ ਨਾਭਿ ਵਿਚ ਲਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਪ, ਜਪ ਤੇ ਸਿਮਰਨ, ਸੁਣਨ ਮੰਨਣ ਤੇ ਨਿਧਿ-ਆਸਨ ਦੀਆਂ ਹੀ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ***'ਸੁਣਿਆ ਮੰਨਿਆ ਮਨਿ ਕੀਤਾ ਭਾਉ'*** ਦਸਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਏ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੁਣਨਾ, ਮੰਨਣਾ ਤੇ ਵਿਚਾਰਨਾ ਹੀ ਜਾਪ, ਜਪ ਤੇ

ਸਿਮਰਣ ਹੈ। ਜਾਪ ਵਿਚ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਦਾ ਪਾਠ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਵਿਚੋਂ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਹੀ ਮਨ ਅਧਿਕ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਮਨ ਜਾਗੋਮੀਟੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਵਾਂਗ ਉਸਦੀਆਂ ਬਿਰਤੀਆਂ ਵੀ ਖਿੰਡੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁਦੀਆਂ, ਕੀਰਤਨ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਅਧਿਕ ਟਿਕਾਓ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਵਾਸਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਹੀ ਉਚਿਤ ਦਸਿਆ ਹੈ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸਚੁ ਨਾਉ ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰੁ ॥(ਅੰਗ2)

ਗਯਾਨ ਰਤਨਾਵਲੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ;

"ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਸਵਾ ਪਹਿਰ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਤੀਕਰ ਬਾਣੀ ਦੀ ਚਰਚਾ ਹੋਵੇ, ਉਪਰੰਤ ਕੀਰਤਨ ਫੇਰ ਆਰਤੀ ਪੜ੍ਹੀਏ ਤੇ ਤੀਸਰੇ ਪਹਿਰ ਕੀਰਤਨ ਕਰੀਏ ਸੰਧਿਆ ਰਹਿਰਾਸ ਪੜ੍ਹੀਏ, ਫੇਰ ਕੀਰਤਨ ਕਰੀਏ ਅਤੇ ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਗਈ ਸੋਹਿਲਾ ਪੜ੍ਹੀਏ, ਫੇਰ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਜਪੁ ਪੜੀਏ ਤੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹੀਏ"

ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹੈ ਜੋ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਚਲਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਅੱਜ ਤੱਕ ਵੀ ਪੰਥ ਦੀ ਚਲਾਈ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰੇਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਸਵੇਰੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ, ਫਿਰ ਕਥਾ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸੰਧਿਆ ਰਹਿਰਾਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਰਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਹਉਮੈ ਦੇ ਅਨੇਕ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਸਾਧਨ ਵੀ ਦ੍ਰਿੜਾਏ ਹਨ। ਸਮਾਜਕ ਰਸਮਾਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾਂ, ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਧੋਗਤੀ ਉਤੇ ਸਿੱਖ ਨੁਕਤਾ ਨਿਗਾਹ ਅਨੁਸਾਰ ਬੜੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਪੜਚੋਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਕੀਰਤਨ ਨਾ ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਉੱਚ ਆਚਰਨਿਕ ਤੇ ਪਾਖੰਡ ਰਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਬਲਕਿ 'ਵਡੇ ਕੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ" ਵੀ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਮਾਨਵ ਨੂੰ ਹਉਮੈ ਘਟਾਉਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਹਉਮੈ ਦੇ ਅਭਾਵ ਵਿਚ ਹੀ ਨਾਮ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸੋ ਕੀਰਤਨੁ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਨਾਮ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤੇ ਹਉਮੈ ਘਟਾਉਣੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਕ ਸਮਸਿਆ ਰੱਖੀ ਸੀ।

ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ ॥

(ਅੰਗ ੧)

ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਸਮਸਿਆ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਦਸਿਆ ***"ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ ॥"*** ਸੋ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਹਉਮੈ ਮਿਟਦੀ ਹੈ ਤੇ ਹਉਮੈ ਮਿਟਣ ਨਾਲ ਨਾਮ ਵਸਦਾ ਹੈ :

ਹਉਮੈ ਨਾਵੈ ਨਾਲਿ ਵਿਰੋਧੁ ਹੈ
ਦੁਇ ਨ ਵਸਹਿ ਇਕ ਠਾਇ ॥

ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਹਉਮੈ ਘਟਦੀ ਹੈ "ਮੈਂ" ਪਰੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ "ਤੂੰ" ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। "ਤੂੰ" ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਹੀ ਨਾਮ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨ ਦੀ ਮੈਲ ਧੁਪਣੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਸਨ :

ਗਾਵੀਐ ਸੁਣੀਐ ਮਨਿ ਰਖੀਐ ਭਾਉ ॥

ਇਥੇ ਗਾਵੀਐ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਬਾਣੀ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰੀਏ ਜਾਂ ਗਾਇਨ ਸੁਣੀਏ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾਈਏ ਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਈਏ ਉਸ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪਾਈਏ। ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਸਨਾ ਨਾਲ ਜਪਿਆ, ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ ਕੀਰਤਨ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀਆਂ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਤਹਿਆਂ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਅਸਾਂ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਭਾਵ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿਚ ਕਮਾਉਣਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਗੁਨ ਗਾਵਤ ਤੇਰੀ ਉਤਰਸਿ ਮੈਲੁ ॥
ਬਿਨਸਿ ਜਾਇ ਹਉਮੈ ਬਿਖੁ ਫੈਲੁ ॥ (ਅੰਗ 298)

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਮੰਨੁ ਧੋਵਹੁ ਸਬਦਿ ਲਾਗਹੁ ਹਰਿ ਸਿਉ
ਰਹਹੁ ਚਿਤੁ ਲਾਇ ॥ (ਅੰਗ 920)

ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਲਗਣਾ ਅਥਵਾ ਜੁੜਨਾ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਭਗਤ ਮਾਲਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ, "ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਕੀ ਸਥਾਨ ਹੈ" ਉਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੌਸਨੀ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਝਾਭੂ, ਮੁੰਕਦਾ ਤੇ ਕਿਦਾਰ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਸਮਾਨ ਹੋਰ ਕੋਈ ਤਪ ਨਹੀਂ ਇਹ ਸਾਂਤਕੀ ਤਪ ਹੈ। ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਖੂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਸਮਾਨ ਹੈ ਜੇ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀਆਂ

ਪੈਲੀਆਂ ਜਾਂ ਕੁਝ ਨੇੜੇ ਦੀਆਂ ਪੈਲੀਆ ਨੂੰ ਹੀ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕੀਰਤਨ ਗਜ ਕੇ ਵਰਸੇ ਉਸ ਮੇਘ ਵਾਂਗਣ ਹੈ ਜੋ ਸਭ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਠੀਕ ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਰਤਨ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰਸ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਾਠ ਨੂੰ ਰਸੀਲਾ ਤੇ ਚਟਨੀ ਵਾਂਗੂ ਸੁਆਦੀ ਤਾਂ ਦਸਿਅ ਹੈ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਰਜ ਜਾਂ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਰਜ ਜਾਂ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਤਾਂ ਕੀਤਰਨ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਗੱਫਿਆਂ ਨਾਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਾਠ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਪ ਨੇ ਦਸਿਆ :

ਤੂੰ ਸੰਗਤ ਕੋ ਦੇਤ ਚਬੀਣੀ ॥
ਜਿਸ ਦੇ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋਇ ਝੀਣੀ ॥
ਰਾਗੀਅਨ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਾਯੋ ॥
ਬਡ ਭਾਗਨ ਕੋ ਬਹੁ ਤ੍ਰਿਪਤਾਯੋ।
ਇਨ ਪਰ ਗੁਰ ਕੀ ਖੁਸ਼ੀ ਉਦਾਰਾ ॥
ਕਲਜੁਗ ਕੀਰਤਨ ਨਾਮ ਅਧਾਰਾ ॥ (ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਸੋ ਪਾਠ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ ਤੇ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਪਰ ਪਾਠ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ। ਜਿਸ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸਦੀ ਉਪਮਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਵੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਜੋ ਜੋ ਕਥੈ ਸੁਨੈ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਤਾ ਕੀ ਦੁਰਮਤਿ ਨਾਸੁ ॥
ਸਗਲ ਮਨੋਰਥ ਪਾਵੈ ਨਾਨਕ ਪੂਰਨ ਹੋਵੈ ਆਸ ॥
(ਅੰਗ 1300)

ਕਥਾ ਕੀਰਤਨੁ ਰਾਗ ਨਾਦ ਧੁਨਿ ਇਹੁ ਬਨਿਓ ਸੁਆਉ ॥
ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਭ ਸੁਪ੍ਰਸੰਨ ਭਏ ਬਾਂਛਤ ਫਲ ਪਾਉ ॥
(ਅੰਗ 818)

ਨਿਰਬਾਣੁ ਕੀਰਤਨੁ ਗਾਵਹੁ
ਕਰਤੇ ਕਾ ਨਿਮਖ ਸਿਮਰਤ ਜਿਤੁ ਛੂਟੈ ॥ (ਅੰਗ 748)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਇਹ ਗਰੰਟੀ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਤੂੰ ਹਰਿ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਕਰੇਂਗਾ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਮਲ ਬਾਂਛਤ ਫਲ ਮਿਲੇਗਾ, ਤੇਰੀ ਜਮਾਂ ਦੀ ਫਾਂਸੀ ਕਟੀ ਜਾਏਗੀ, ਤੈਨੂੰ ਸਦੀਵੀਂ ਸੁਖ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗੀ ਪਰ ਚੂੰਕਿ ਅਸੀਂ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਕੁਝ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦਾ ਪਾਲਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੇ।

ਕੀਰਤਨ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਲਈ ਕਰਨਾ ਹੈ ਪਰ ਅਸੀਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਵਾਹ ਵਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਵਾਹ ਵਾਹ ਮਿਲ ਗਈ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਏ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਤੇ ਸਾਡੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦਾ ਮੰਤਵ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਵਾਹ ਵਾਹ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਵਾਹ ਵਾਹ ਵਿਚ ਭੁਲ ਗਏ ਹਾਂ ਕਿ ਵਾਹ ਵਾਹ ਤੇ ਅਸੀਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕਰਨੀ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮੈਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਸੀ ਪਰ ਅਸਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਾਹ ਵਾਹ ਕਬੂਲ ਕਰਕੇ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾ ਲਿਆ ਹੈ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘ ਕੇਵਲ ਮਾਇਆ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ *"ਰੋਟੀਆਂ ਕਾਰਣਿ ਪੂਰਹਿ ਤਾਲ"* । ਹੋਰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਜਾਂ ਰੋਜੀ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਨਾ ਬਣਿਆ ਤਾਂ ਰਾਗੀ ਬਣ ਗਏ। ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਧਿਆਨ ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਸੀ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ਕਿਹੜਾ ਕਿਹੜਾ ਵਿਅਕਤੀ ਕੀਰਤਨ ਭੇਟ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਮਾਇਆ ਕੋਲੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਸੁਣਨੀ ਸੀ ਉਹੀ ਬਾਣੀ ਮਾਇਆ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣ ਗਈ। ਸੋ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਅਸਲੀ ਫਲ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲੇ। ਫਿਰ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਸੁਣਨ ਸਮੇਂ ਕੀ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੀ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਇਕ ਸੁਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਸਾਡਾ ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬੈਠਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕੰਨ ਵੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਸਾਡਾ ਮਨ ਕਿਧਰੇ ਹੋਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਜਤਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਹਰ ਦੌੜਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਮੁੜ ਮੁੜ ਕੀਰਤਨ ਵੱਲ ਮੋੜੀਏ ਤਾਂ ਜੋ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਮਸਤੀ ਆਵੇ ਤੇ ਸਾਡਾ ਅਚੇਤ ਮਨ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਗਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਭਾਵਾਰਥ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰੇ। ਰਾਗੀ ਸਿੰਘ ਵੀ ਤਬਲੇ ਦੀ ਤਾਲ ਦਾ ਵਾਜੇ ਨਾਲ ਸੁਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਆਪਣੇ 'ਮਨਾਂ' ਦੀ ਸੁਰ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੋੜਦੇ, ਤਾਹੀਓਂ ਤਾਂ ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁਦ ਆਨੰਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਨਾਹੀ ਉਹ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਆਨੰਦ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਭਾਵ ਨੂੰ ਨਾ ਸਮਝਣ ਕਰਕੇ ਵੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਜੋੜਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਸੋ ਕੀਰਤਨ ਵੇਲੇ ਐਸੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਗਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਭਾਵ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋਵੇ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਅਧਿਕਤਰ ਐਸੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਬੇਨਤੀ ਦੇ ਹੋਣ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਾਡੀ ਬੇਨਤੀ ਸੁਣ ਲਵੇ ਤੇ ਸਾਡਾ ਕਲਿਆਣ ਹੋਵੇ।

ਈਸ਼ਵਰ ਮਹਿਮਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਤਾਂ ਹੀ ਸਾਡੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਝਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸਰਵਗਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝੀਏ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਅਲਪੱਗਤਾ ਨੂੰ ਜਾਣੀਏ। ਤੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਔਗੁਣ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਕੇ ਗੁਣ ਧਾਰਣ ਕਰੀਏ। ਔਗੁਣ ਮੇਟਣ ਲਈ ਗੁਣ ਗਾਇਨ ਵਿਚ ਲੱਗਣਾ ਨਾਮ ਵਿਚ ਚਿਤ ਨੂੰ ਲਾਉਣ ਦਾ ਇਕ ਯਤਨ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਤਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਰਾਗ ਤਾਲ ਦੀ ਵੀ ਸਮਝ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਬੇਸੁਰਾ ਤੇ ਬੇਤਾਲਾ ਕੀਰਤਨ ਵੀ ਮਨ ਤੇ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਾਰੀ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਰਾਗ ਹਨ ਖਾਸ ਖਾਸ ਸਮੇਂ ਤੇ ਖਾਸ ਖਾਸ ਮੌਕਿਆਂ ਦੇ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਰਾਗ ਹੋਵੇ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਪੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕੀਤਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਦਾਤ ਕਿਸੇ ਵਿਰਲੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਦਾ ਮਨ ਹੀ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਆਪਣਾ ਉੱਦਮ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮੇਹਰ ਸਦਕਾ ਹੀ ਇਹ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਉੱਦਮ ਨਹੀਂ ਛੋਡਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਉੱਦਮ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮੇਹਰ ਦੀ ਜਾਚਨਾ ਵੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਕੀਰਤਨੀਆ ਰਾਗ ਤਾਲ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਨਾ ਉਤਰੇ ਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਬਿਨਾਂ ਤਾਂ ਰਾਗ ਵੀ ਕਿਸੇ ਥਾਇ ਨਹੀਂ।

ਕੋਈ ਗਾਵੈ ਰਾਗੀ ਨਾਦੀ ਬੇਦੀ ਬਹੁ
ਭਾਤਿ ਕਰਿ ਨਹੀਂ ਹਰਿ ਹਰਿ ਭੀਜੈ ਰਾਮ ਰਾਜੇ ॥
ਜਿਨਾ ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਿਰਦਾ ਸੁਧੁ ਹੈ
ਹਰਿ ਭਗਤਿ ਹਰਿ ਲੀਜੈ ॥ (ਅੰਗ 450)

ਸੋ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰੇਮ ਪੂਰਵਕ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਤਰਨ, ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਰਾਗ ਤਾਲ ਠੀਕ ਹੋਵੇ ਇਸ ਦਾ ਉਦਮ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਕੀਰਤਨੀਏ ਵਾਸਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਓਅੰਕਾਰਿ ਏਕ ਧੁਨਿ ਏਕੈ ਏਕੈ ਰਾਗੁ ਅਲਾਪੈ ॥
ਏਕਾ ਦੇਸੀ ਏਕੁ ਦਿਖਾਵੈ ਏਕੋ ਰਹਿਆ ਬਿਆਪੈ ॥
ਏਕਾ ਸੁਰਤਿ ਏਕਾ ਹੀ ਸੇਵਾ ਏਕੋ ਗੁਰ ਤੇ ਜਾਪੈ ॥੧॥
ਭਲੋ ਭਲੋ ਰੇ ਕੀਰਤਨੀਆ ॥
ਰਾਮ ਰਮਾ ਰਾਮਾ ਗੁਨ ਗਾਉ ॥
ਛੋਡਿ ਮਾਇਆ ਕੇ ਧੰਧ ਸੁਆਉ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਪੰਚ ਬਜਿਤ੍ਰ ਕਰੇ ਸੰਤੋਖਾ ਸਾਤ ਸੁਰਾ ਲੈ ਚਾਲੈ ॥
ਬਾਜਾ ਮਾਣੁ ਤਾਣੁ ਤਜਿ ਤਾਨਾ ਪਾਉ ਨ ਬੀਗਾ ਘਾਲੈ ॥
ਫੇਰੀ ਫੇਰੁ ਨ ਹੋਵੈ ਕਬ ਹੀ ਏਕੁ ਸਬਦੁ ਬੰਧਿ ਪਾਲੈ ॥੨॥
ਨਾਰਦੀ ਨਰਹਰ ਜਾਣਿ ਹਦੂਰੇ।
ਘੂੰਘਰ ਖੜਕੁ ਤਿਆਗਿ ਵਿਸੂਰੇ ॥
ਸਹਜ ਅਨੰਦ ਦਿਖਾਵੈ ਭਾਵੈ ॥
ਏਹੁ ਨਿਰਤਿਕਾਰੀ ਜਨਮਿ ਨ ਆਵੈ ॥
ਜੇ ਕੋ ਅਪਨੇ ਠਾਕੁਰ ਭਾਵੈ ॥
ਕੋਟਿ ਮਧਿ ਏਹੁ ਕੀਰਤਨ ਗਾਵੈ ॥
ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਕੀ ਜਾਵਉ ਟੇਕ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਤਿਸੁ ਕੀਰਤਨੁ ਏਕ ॥ (ਅੰਗ 886)

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਹੀ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅੰਦਰ ਕੇਹੜਾ ਕੀਰਤਨ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੀ ਕਿਤਨੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੀਰਤਨੀਏ ਨੂੰ ਇਕ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤ ਵਿਚ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਸੁਰਤ ਟਿਕਾ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸਬੰਧ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੀਰਤਨੀਏ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਕਰਨ ਵਕਤ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਖਾਸ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਸਰਵ ਵਿਆਪੀ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੁਨਿਆਵੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੋਂ ਮਨ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਦੀ ਖੱਟੀ ਕਦੀ ਵੀ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕੀਰਤਨ ਐਸਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨ ਨੂੰ ਅਨੰਤ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲੇ। ਕੀਰਤਨੀਏ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਪੰਜ ਗੁਣ ਸੱਚਾਈ, ਸੰਤੋਖ, ਸਬਰ, ਗਰੀਬੀ, ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਧਾਰਣ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦਾ ਇਕ ਸੇਵਕ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਇਕ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕੀਰਤਨ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਸੀ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਚਾਨਣ' ਵਿਚੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ

ਸੈਮੀਨਾਰ ਤਬਲਾ-ਪੰਜਾਬ ਘਰਾਣਾ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਵਾਦਨ ਸ਼ੈਲੀ)

ਪ੍ਰਿੰ: ਗੁਰਜੰਤ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀ

ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਮਹਾਂਵਿਦਿਆਲਾ ਸਮਿਤੀ ਉਨਾਵ (ਲਖਨਊ) ਮਿਤੀ 13 ਮਾਰਚ 2008 ਨੂੰ ਰਾਏ ਉਮਾਨਾਥ ਬਲੀ ਪ੍ਰੇਕਸ਼ਾ ਗ੍ਰਹਿ ਲਖਨਊ ਵਿਖੇ ਪੰਜਾਬ ਘਰਾਣਾ ਤਬਲਾ ਵਾਦਨ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਹਿੱਤ ਸੈਮੀਨਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਅਯੋਜਨ ਸ਼ੇਖ ਇਬਰਾਹੀਮ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਉ: ਅਲਾ ਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਲਖਨਊ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਹੈ ਭਾਤ ਖੰਡੇ ਸੰਗੀਤ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਸਿਖਿਆਰਥੀ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਘਰਾਣੇ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤਾ ਕੁਝ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਇਸ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ ਹਨ ਪੰਜਾਬ ਘਰਾਣੇ ਪ੍ਰਤੀ ਬਾਕੀ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਪੇਪਰ ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਵੀਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਛਪੇ ਮੇਰੇ ਲੇਖ ਤਬਲੇ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਉ: ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤਬਲਾ ਵਾਦਕ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਉ: ਅੱਲਾ ਰੱਖਾ ਰਾਹੀਂ ਮੈਨੂੰ ਪੇਪਰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ।

ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ: ਸੁਧੀਰ ਕੁਮਾਰ ਵਰਮਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗ ਫਰੁਖਾਬਾਦ ਘਰਾਣਾ ਪੰਡਤ ਰਮਾਕਾਂਤ ਪਾਠਕ ਮਰਦੰਗ ਅਚਾਰੀਆ (ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਅਵਾਰਡਡ) ਪੰਡਤ ਸੀਤਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਮਿਸ਼ਰਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗ ਘਰਾਣਾ ਉ: ਇਲਯਾਸ ਹੁਸੈਨ ਲਖਨਊ ਘਰਾਣਾ ਡਾ. ਮਨੋਜ ਮਿਸ਼ਰਾ– ਬਨਾਰਸ ਘਰਾਣਾ, ਗੁਰਜੰਤ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਘਰਾਣਾ–ਪ੍ਰੋ: ਨਰੇਂਦਰ ਕੁਮਾਰ ਧਰ ਕੁਲਪਤੀ ਭਾਤਖੰਡੇ ਸੰਗੀਤ ਸੰਸਥਾਨ ਲਖਨਊ ਵੱਲੋਂ ਦੀਪ ਜਲਾ ਕੇ ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਗਏ ਸ. ਈਸ਼ਵਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਬਾਜ ਦੇ ਤਬਲੇ ਦੇ ਬੋਲ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਪੰਜਾਬ ਘਰਾਣੇ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਬਾਰੇ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਤਬਲਾ ਦਿੱਲੀ ਘਰਾਣੇ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਪੰਜਾਬ ਘਰਾਣਾ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ ਪੰਜਾਬ ਬਾਜ ਦਾ ਤਬਲਾ ਪਖਾਵਜ ਬਾਜ ਦਾ ਸੁਧਰਿਆ ਹੋਇਆ ਰੂਪ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਵੇਕਲਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਪਹਿਚਾਣ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਵੰਸ ਪਰੰਪਰਾ ਬਾਰੇ ਅਕਬਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਪਖਾਵਜੀ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਜ ਤਕ ਦੇ ਤਬਲਾ ਵਾਦਕਾਂ ਦੀ ਲੰਮੀ ਲਿਸਟ ਪੜ੍ਹੀ ਸਾਰੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ। ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਉ ਅਲਾ ਰੱਖਾ ਅਤੇ ਜ਼ਾਕਿਰ ਹੁਸੈਨ ਬਾਰੇ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਸਾਂ। ਲਖਨਊ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਮੋਢੀ ਉਮੈਦ ਪੋਤਰੇ ਉ: ਸਿਧਾਰ ਖਾਂ (ਦਿੱਲੀ) ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤਲਵੰਡੀ ਢਾਡੀ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਵਿਆਹੇ ਸਨ। ਤਲਵੰਡੀ ਦੇ ਢਾਡੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਤਬਲੇ ਦੀਆਂ 500 ਗਤਾਂ ਦਾਜ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰ: ਰਾਮ ਸਹਾਏ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿਖਾਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਨਾਰਸ ਘਰਾਣੇ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਨਾਰਸ ਘਰਾਣੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸਾਰੇ ਘਰਾਣਿਆਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਇਕ ਮੰਚ ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਸਰੋਤੇ ਵੀ ਚੇਤੰਨ ਹੋਣ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਲਖਨਊ ਦੇ ਵਾਦਕ ਮਾਮੇ–ਭੂਆ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹੋਏ ਅਤੇ ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਵਡੇਰੇ। ਹਾਲ ਤਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਗੂੰਜ ਗਿਆ। ਸਰੋਤਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਇਸਦੀ ਤਸਦੀਕ ਸਬੰਧੀ ਪੁੱਛ ਦੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਪੰ: ਸੀਤਲ ਪ੍ਰਸਾਦ ਮਿਸਰਾ ਬਨਾਰਸ ਘਰਾਣਾ ਅਤੇ ਡਾ. ਮਨੋਜ ਕੁਮਾਰ ਮਿਸ਼ਰਾ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਤਸਲੀਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਗਤਾਂ ਸਟੇਜ ਤੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਈਆਂ। ਪਰ ਲਖਨਊ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਵਾਰਸ ਉ: ਇਲਯਾਸ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਦਬੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਵਿਚ ਸਵੀਕਾਰ ਤਾਂ ਕਰ ਲਿਆ ਪਰ ਕਿਹਾ ਕਿ "ਇਹ ਬਾਰ ਬਾਰ ਕਿਉਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਲਖਨਊ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ 500 ਗਤਾਂ ਆਈਆਂ। ਆਈਆਂ ਜ਼ਰੂਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੌ ਗਤ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਯਾਦ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਖਾਨਦਾਨੀ ਕਾਪੀ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਦਰਜ ਹਨ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਹ ਵਜਾਉਂਦੇ ਨਹੀਂ। ਲਖਨਊ ਘਰਾਣੇ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਸ਼ੈਲੀ ਹੈ।

ਸਰੋਤਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਪੁਛਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਦਾਜ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੀ ਚੀਜ਼ ਇਕੱਲੀ ਲੜਕੀ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਬਾਕੀ ਜੀ ਨਹੀਂ ਵਰਤਦੇ ?

"ਹਾਂ ਵਰਤਦੇ ਹਨ।"

ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਉਹ ਗਤਾਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਵਜਾਉਂਦੇ

ਇਸਦਾ ਉਤਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।

ਸੁਧੀਰ ਕੁਮਾਰ ਵਰਮਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅੱਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਘਰਾਣੇ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਤਾਂ ਮਨੋਜ ਮਿਸ਼ਰਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾ ਖਾਨਦਾਨ ਤੋਂ ਪਹਿਚਾਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਰਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪੰ: ਸੀਤਲ ਪ੍ਰਸਾਦ ਮਿਸ਼ਰਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉ: ਅੱਲਾ ਰੱਖਾ ਨੇ ਤਬਲਾ ਵਾਦਨ ਨੂੰ ਗਿਣਤੀ ਅਤੇ ਜ਼ਾਕਿਰ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਗਤੀ ਦੇ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਂ ਦਿਵਾਇਆ।

ਦੂਸਰੇ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ਉ: ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਈਸ਼ਵਰ ਸਿੰਘ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਤਬਲਾ ਸੋਲੋ ਵਜਾਈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਲਹਿਰਾ ਸੰਗਤ ਸੰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦਿਲਰੂਬਾ ਪ: ਵਿਨੋਦ ਮਿਸ਼ਰਾ ਸਾਰੰਗੀ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮਾਣਿਆ।

ਡਾ. ਮਨੋਜ ਮਿਸਰਾ ਵੱਲੋਂ ਭਾਤਖੰਡੇ ਸੰਗੀਤ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਖੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਸੱਦਿਆ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਤਬਲੇ ਦੀ ਕਲਾਸ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਬਲਾ ਵਾਦਨ ਸੁਣਿਆ।

ਇਸ ਸਾਰੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਨੂੰ ਲਖਨਊ ਦੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵੱਲੋਂ ਤਬਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨਤਮ ਪੰਜਾਬ ਘਰਾਣੇ ਪਰ ਸੈਮੀਨਾਰ ਹੈਡਿੰਗ ਹੇਠ ਫੋਟੋ ਸਮੇਤ ਵਾਈਸ ਆਫ ਲਖਨਊ ਵੱਲੋਂ 'ਸਬਸੇ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ ਪੰਜਾਬ ਘਰਾਣਾ' ਅਮਰ ਉਜਾਰਾ ਨੇ 'ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਘਰਾਨੋ ਕਾ ਤਬਲਾ' ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਸਾਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ।

ਸ਼ੇਖ ਇਬਰਾਹੀਮ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਸਫ਼ਲ ਰਿਹਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਵਿਖੇ ਛਪੇ ਲੇਖ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਐਨੇ ਵਧੀਆ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕਰਵਾਇਆ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਿਆਲਾ, ਸੰਗਰੂਰ

If people talk behind your back what does that mean? Very simple, it means you are two steps ahead of them.

▲▲▲▲▲▲▲

When you stop dreaming, you stop living.
If you want to enlarge your life, you must first enlarge your thoughts, and yourself.

▲▲▲▲▲▲▲

Even the right decision is wrong decision, if is made too late.

▲▲▲▲▲▲▲

Always ask God to give you what you deserve, not what you desire. Its because your desire may be few, but you deserve a lot.

With best compliments from a wellwisher

ਸਹਿਜ ਤੇ ਸੁਹਜ ਭਰੀ ਕਲਾਸਿਕੀ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ - ਰੰਗ ਪੁਆਧ ਦੇ

ਬ.ਸ. ਰਤਨ

ਡਾ. ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਬੈਦਵਾਣ ਦੀ 160 ਪੰਨਿਆਂ ਦੀ ਇਹ ਸਾਹਿਤ -ਕ੍ਰਿਤੀ ਅਲੋਪ ਹੋ ਰਹੇ ਪੁਆਧੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮੂਰਿਤ ਕਰਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਉਪ ਬੋਲੀ ਪੁਆਧੀ ਦਾ ਅਹਿਮ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਬਣ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜਦੀ ਹੈ।

ਲਾਂਬੜਾ, ਕੁੰਭੜਾ, ਸੁਹਾਣਾ, ਬਸੀ, ਬੈਦਵਾਣਾ, ਮੱਛਲੀ ਆਦਿ ਪੁਆਧ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ, ਸੰਸਕਾਰ, ਔੜਾਂ, ਥੁੜਾਂ ਨੂੰ ਜਿਸ ਸਹਿਜ ਤੇ ਸੰਜਮ ਨਾਲ ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਹਿਤ ਕਲਾ ਦਾ ਉੱਤਮ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਪਾਠਕ ਭਰਿਆ ਭਰਿਆ ਮਹਿਸੂਸਦਾ ਹੈ।

ਪੁਆਧ ਦੀ ਘੱਟ ਉਪਜਾਊ ਭੂਮੀ ਉਪਰ ਵਹਿੰਦੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਧਾਰਾ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਆਪ ਚੁੱਭੀਆਂ ਲਾਈਆਂ ਹਨ। ਅੱਜ ਇਹ ਲੋਕ ਸੁਰਾਂ ਮੱਧਮ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਜਿਸ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ 'ਅਧੁਨਿਕੀਕਰਨ' ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਕਾਰਨ ਆਉਂਦੇ ਇਕ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਨੈਣ ਨਕਸ਼ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਣੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਆਮਦ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਪੁਆਧੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਪੁਆਧੀ ਜੀਵਨ ਨੁਹਾਰ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

ਲੇਖਕ ਨੇ ਬਾਰਾਂਮਾਹ-ਚੇਤ, ਵੈਸਾਖ, ਜੇਠ, ਹਾੜ, ਸੌਣ, ਭਾਦੋਂ, ਅੱਸੂ, ਕਤਕ, ਮੱਘਰ, ਪੋਹ, ਮਾਘ, ਫੱਗਣ ਦੇ ਚੱਲਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ, ਧਰਤੀ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਿਗਸਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬਰੀਕੀ ਨਾਲ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਜੋ ਚਿਤਰਣ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਸਾਨੀ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਜਨਮ, ਵਿਆਹ, ਮਰਨ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਅਤੇ ਮੇਲਿਆਂ-ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਉਂ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਨਿੱਜੀ ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਦਾ ਰੂਪ ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਸਵੈ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਜਾਂ ਵਡੱਪਣ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨਮੋਸ਼ੀ, ਸ਼ਿਕਵੇ ਜਾਂ ਹੇਰਵੇ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੀੜਾਂ ਭਰੇ ਪਲ ਬਹੁਤ ਸ਼ਿੱਦਤ ਪਰ ਬਹੁਤ ਸ਼ਾਇਸਤਗੀ ਨਾਲ ਦਰਸਾਏ ਹਨ, ਉਲਾਰੂ ਹੋਣਾ ਲੇਖਕ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਰੱਤੀ ਮਾਤਰ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਬਦਲਾਵ ਤੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਖੁੱਸਦਾ, ਗਵਾਚਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ, ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਗਿਲੇ ਜਾਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਗੁਣ, ਇਸ ਰਚਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹੀ ਕਲਾਸਕੀ ਦਰਜਾ ਦੁਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਹਾਲੇ ਤੀਕ ਲੋਕ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਜੀਵੰਤ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦੀ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਮੇਰਾ ਪਿੰਡ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ।

ਪੁਆਧੀ ਉਪ ਬੋਲੀ ਤੇ ਪੁਆਧੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਖਿੰਡਰ ਜਾਣਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਦੇ ਬਿਨਸ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬੋਲੀ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਿਕੋਲਿਤਰੇ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲਾਂ ਦੀ ਵਗਦੀ ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਤਾਂ ਇਹ ਉਪ ਬੋਲੀਆਂ ਤੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਖਿੱਤਿਆਂ ਦੀਆ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਤਾਂ ਹੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਵਿਰਵੇ ਹੋ ਕੇ ਤਾਂ ਵੱਡੇ ਵਹਾਉ ਦਾ ਸੁੱਕ ਜਾਣਾ ਵੀ ਸਮੇਂ ਦਾ ਖੇਲ੍ਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਪ ਬੋਲੀਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਧੁੰਦਲਾ ਹੋਣਾ ਤੇ ਫੇਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਨੇ ਕੇਵਲ 'ਗਲੋਬਲਾਈਜੇਸ਼ਨ' ਦੇ ਇਕਹਰੇ ਬੁਰਸ਼ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠਾਂ ਆਪਣੇ ਨਕਸ਼ ਗਵਾ ਬੈਠਣਾ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਰ ਅੱਜ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨਤਾ ਦਾ ਹਨਨ ਅਸਲ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਅਚੇਤ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਹੈ। ਬੈਦਵਾਣ ਦੀ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਸਾਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਵੱਡੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿਚ ਪੈਣ ਦੇ ਤੇ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਨਾਹਰੇਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਪ੍ਰਪੰਚ ਘੜਨ ਦੇ।

ਮਾਨਵੀ ਮੁੱਲਾਂ, ਮਾਨਵੀ ਅਹਿਸਾਸਾਂ ਤੇ ਸਹਿਤ ਕਲਾ ਦੇ ਸੁਹਜ ਨਾਲ ਓਤਪੋਤ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਕੀਤਾ ਉਪਰਾਲਾ (ਕਿਉਂਕਿ ਪੁਆਧੀ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨਾਲ ਥੋੜਾ ਉਦਮ ਕਰਕੇ ਰਾਬਤਾ ਬਣਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ– ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ) ਸਾਨੂੰ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਤੀਕ ਹਿਲੋਰੇ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਕਾਦਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਤੋਂ ਬਲਿਹਾਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅੱਜ ਤੋਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਮਕਬੂਲੀਅਤ ਮਿਲੇਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ 'ਬੀਜ' ਸੰਭਾਲੇ ਗਏ ਹਨ।

ਅਖ਼ਬਾਰ 'ਨਵਾਂ ਜ਼ਮਾਨਾ' ਵਿਚੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ

THE SIKH REVIEW
(A Monthly Magazine)
116, Karnani Mansion
25-A, Park Street, Kolkata

ਗੁਰਸਿੱਖ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਲਈ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ
ਗੁਰਸਿੱਖ ਸੰਜੋਗ ਪੰਦਰਾ-ਰੋਜ਼ਾ ਪੱਤਰ
ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਕਾਲੀ ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਪੂਸਾ ਰੋਡ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ 110 060ਫੋਨ : 25862955

Hot millions®
Salad Bar & Restaurant
Serving Indian, Chinese, Continental & Italian Food
with a regular Indian & Salad Buffet

For Free Home Delivery
(above Rs. 100/-)
CHD 2723333 SALAD BAR 2723222
PKL 2579888 MOH 2264300

SCO 76-79,(First Floor) Sector 17-E, Chandigarh. Tel: 272322, 2723111, 2704858
CONTAINS NO FRUIT / CONTAINS ADDED FLAVOUR
PEPSI

Bhai Sumand Singh Ragi

Balwant Gargi

Cont. from July 08, Issue

He did kirtan all over India and communicated to millions the inner spirit of the Shabad, its essence and magic and godly plessings.

An expert in using the unusual talas, complicated rhythms and bandishes, he made not only a rich classical art of the highest order but also used it as a spiritual force in his kirtan. His clarity of notes even in the fast complicated tan paltas was a masterly musical feat. The distribution of words, the doubling and quadrupling of the laya and rhythm and the use of tihai (triple concluding musical rhythmic refrain) were his forte.

A master of the thumri and khayal singing he was equally at home in drupad and dhumar. He would sing with great control, confidence and inner power, the timbre of his voice remaining golden and constant.

He liked stringed instruments like sarangi or taoos to accompany his singing because these have meends, subtle half and quarter notes and musical slurs which Bhai Samund Singh created with great effect. Though he sang with the harmonium, he believed that the stringed instrument adds flavour and rasa to the kirtan and is much more effective and spiritual. While doing the kirtan he sat with great poise and had the glow of an almost spiritual light on his face. As he performed difficult tan paltas in his rich voice, or reached the tar saptak-grading the notes in fast rhythm, combining the difficult and odd musical patterns in mind-boggling rhythms-he would neither grimace nor distort his features (many musicains twist their mouth while rendering complex rhythm pattern and tans). Samund Singh's face was calm and handsome. The voice came from the inner depths of his being. The entire fratemity called him the Ragi of ragis-the Master ragi.

In 1964 I was teaching Indian drama in the University of Washington in Seattle. While direcing the classical Sanskrit drama "The Little Clay Cart", I wanted some Indian student to sing the invocation. There was a Sikh student with a flowing black beard and a turban who used to sing classical ragas in parties and annual

functions. His name was Harbhajan Singh, studying engineering. He sang the prayer song in Malkauns Raga, and the play was a success.

Harbhajan and I became friends. Often I would go to his one-room basement apartment in a neglected garden and he would treat me with his delicious cooking. .

One day I heard a richly melodic piece of bani, on a tape. It had a high professional classical quality, and superbly melodious. Harbhajan told me that he had taped it at home while his father was singing. When I asked how his father could sing so well, he replied, "My father is Bhai Samund Singh Ragi." I was suprised. The Lahore experience of listening to Bhai Samund Singh came back to me. I requested Harbhajan to retape a copy of this music for me which he graciously did and gave it to me.

I am not a religious man. I have hardly any belief in God. My reaction to this music was purely an aesthetic one, of a non-believer. But it gave me deep emotional and spiritual shivers.

I used to return to my apartment late at night after rehearsals. I lived in a one-storey house on a wooded hill. At night the wind moaned in the trees and I would see the dark and glinting waters of Lake Union. Suddenly I would feel very lonely, at times frightened. To overcome this fear I used to read Goren's Bridge Notes. It took me a long time to sleep as I was haunted by a strange fear. One night I could not sleep. I fixed the casette of Bhai Samund Singh in my automatic tape recorder. The music suddenly soothed me into harmony and I slept listening to the Bani sung by this magical singer. Then it became a habit. I became an addict to his music. Each inflection of his voice, the raga, the musical patterns, the rhythms, the murkis and tans of his singing, the sudden dips and flourishes of voice and flights of notes became engraved in my mind. It was all Samund Singh Ragi in my subconscious. The awakened understanding of the great musical Bani heritage became a part of my psyche.

□ □ □ □ □

Samund Singh was a handsome man with fine features, a sharp nose, sensitive lips and penetrating eyes. In his youth he tied a silk turban and wore a white shirt, pyjamas and a waistcoat. In later years he wore a blue turban, chooridars pyjamas and an achkan. Sometimes he wore a fawn-coloured waistcoat when he sang on the stage. He had a glow on his face till the very end of his life, a

reflection of his inner spirit. As a young boy Samund Singh loved to play gulli-danda and kabaddi which developed his physical prowess and nimbleness of body. But when he established himself as a celebrated ragi his life became sedentary. He would sit for hours doing riaz and singing the Bani, lost in his own melody.

He loved animals and there was always a water-buffalo and a dog in the house. In his youth he was a good horse rider. Full of wit and humour he would regale his family by telling stories of his travels and singing experiences while in various durbars. Among writers he respected Bhai Vir Singh, Professor Puran Singh and Sardar Gurbaksh Singh. Among musicians he liked Bade Ghulam Ali Khan and Bhai Sher Singh, a great ragi who died in 1930. He liked homecooked spicy food. Harbhajan Singh writes to me: "My mother was a real good cook. My father loved her cooking. Unlike most musicians he liked achar, chilly pickle and raw onion with his meals."

Samund Singh was the jewel of the Chief Khalsa Dewan's Annual Conferences and religious festivals and darbars. Recipient of high honours from many kirtan durbars and institutions, he was honoured by the highest gurudwaras, and was honoured by the Punjab Government with the first Bhai Mardana Award. He started the Gurmat Ragi Sabha in Ludhiana to unite all the ragi Singhs and was its president for 16 years.

He used to select shabads according to time and place and his selection was always unusual and fitting to the occasion. His favourite ragas were; Sorath, Multani, Kafi, Sindhi Bhairavi, Maund, Durbari and Asavari. His masterpiece has been 'Bhinni rainariay chamkan tarai' in the Sorath Raga. Other favourite shabads associaled with his name are: 'Man bairag bhaya darsan dekhnai ka chau' in the Raga Behag, 'Mohai kab gal lavhage' in the Sorath Raga, 'Prabhji khasmana kar piare' in the Sorath Raga, Jo nar dukh mehn dukh nahin manai' in the Samir Kalyan Raga in 14 matras "beats", 'Dhann su des jahan toon vassia, mere sajanmeet murarai jeeyo' in the Sindhi Bhairavi Raga and 'Kiyoon jiwaan Pritam bin maai' in the Yaman Kalyan Raga.

Among the morning ragas he particularly liked Ramkali, Aheer Bhairavi, Asavari. His rendering of the shabads in these ragas was filled with melodic sweetness. He particularly liked to sing two types of shabads: separation from the Prabhu full of

yearnings, and the second type was Bainti, or beseeching the Lord.

He sang the famous Pauri, 'Kal taran Guru Nanak aya' in the Raga Bahar in the film Nanak Nam Jahaz Hai and it was a great spiritual message to millions all over the world. The last shabad he sang at Jullundur Radio was: 'Mail lehv dial dhai pai dwaria, rakh lyvhu Din Dayal bharmat bahu haria.'

He would get up at dawn, take his bath and do Pathh from the Bani. He loved Sukhmani Sahib and would do its Pathh twice a day. When asked why two times, he replied, "One for this world, and one for the other world."

He spent all his life in singing Gurbani. He would say, "Kirtan is the basis of my life. My purpose! And it gives me purpose." Lying ill in hospital, his last wish was to listen to the shabad from Bhai Teja Singh, one of his accompanists in his ragi jatha, and he himself sang in low tunes: 'Har har nam japantaya kachchu na kahe jamkal, Nanak man tan sukhi hoe ante milai Gopal'. With these words on his lips he went into a coma two days before his death. He breathed his last on January 5th, 1972* at sunset in Brown Hopital, Ludhiana. His son Harbhajan Singh and a few relatives were by his bed-side.

Writers, scholars, and artists admired and paid tributes to him for his unusual musical genius and for his very pure and exalted tradition of singing Gurbani. Gurbakhsh Singh of Preetlari, Khushwant Singh, Bhai Jodh Singh, Sant Surjjan Singh and Dilip Chander Bedi paid tributes' to him. He was called. The "King of the Swara" and was known as "Behre-Mausiqui" (the ocean of music). With his passing away the great musical tradition of the purest form of singing Gurbani was passed on to his disciples and other ragis who carry his spirit and light and make it a living musical flame in the singing tradition of Gurbani.

*According to Paramjot Singh the death occurred on December 3rd, 1971, but Harbhajan Singh, his son, in a letter to me mentions the date as January 5th, 1972.

Courtesy "The Great Artists of Punjab"

ਲੇਖਕਾਂ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬੇਨਤੀ

'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਲਈ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਪੰਨੇ ਦਾ ਲੇਖ ਹੀ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ। ਵੱਡੇ ਲੇਖ ਸੋਧ ਕੇ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਛਾਪੇ ਜਾ ਸਕਣਗੇ।

Jass Abhiyan

Asis Paul - Convenor

Let Us Make Our Civilisation Eco-friendly Ecology is the art and science of relationships of living beings amongst themselves and with their environment. Nature automatically maintains a balance amongst various inorganic and organic activities, but human activities independent of nature – product of human intelligence & civilisation – not in consonance with laws of nature - disturb this equilibrium. All activities which do not disturb the balance in nature are eco-friendly and must be promoted. All happenings and activities which disturb this delicate balance are eco-enemical and must be avoided. Eco-eneimical activities lead to global warming and abnormal changes in the climatic conditions which may ultimately endanger not only plant and animal life but also human life on this planet. SUGGESTIONS; DOS AND DON'TS

1. Each human consumes natural resources to sustain himself. Human greed adds fuel to the fire of consumptiion. More population aided by enhanced greed means destruction of more natural resources leading to imbalance in environment. So human population and greed must be controlled to save nature and environment.

2. In developing countries population has exploded in the 20th century without proportionate growth / development of plant and animal life and natural resources which are limited by nature. Actually there was / is steep reduction in population of trees, shrubs, forests & green areas. To maintain ecological equilibrium greenery should have grown alongwith the growth of human population. For saving the situation, the minimum requirement is one tree & two shrubs per person in urban areas, two trees & four shrubs per person in semi urban areas and four trees & 8 shrubs per person in rural areas.

3. Growth in the number of man-made rain-water harvesters must precede the increase in the number of wells / tubewells dug by humans. In urban areas the number of rain water harvesters should not be less than the number of wells / tube wells. In semi urban areas it should be more than double the number of wells / tubewells. In rural areas it should be more than five times the number of wells / tube wells. In addition to this there should be ponds and stop dams in rural areas and manmade lakes in the urban areas.

4. Underground water is a social asset whose stock may not be over

exploited and a moderate balance must be mantained. The primary way to maintain this is by rain water harvesting.Government must utilise all the resources at its command, only, for rain water harvesting to add to this precious stock.

5. Even private persons / parties may not be permitted to waste this underground asset. They may be permitted to draw only prescribed quantities. To check over exploitation, tube wells may not be permitted beyond a specified depth- say 30 meters.

6. None should have the doule privilege of having a tube well as well a municipal water connection. This will prevent wastage and improve supply to others solely dependent on muncipal water supply.

7. Construction of a proper rain water harvesting system should be made a precondition for grant of municipal water connection or permission to dig a tubewell or even for grant of ooccupation certificate.

8. Cement concrete / tarred roads stop seepage of rain water into the soil. Therefore, the practice of providing cement concrete or tarred roads in residential colonies should be banned. Only the maain roads with heavy traffic may be cemented or tarred.

9. Berms of all roads should be paved with bricks or cement / stone slabs laid on sand beds (without cement) in such a way that they trap rain water falling or passing over them.

10. Henceforth plot owners should lay bricks, cement /stone slabs on sand beds for paving pathways, drive-ways or parking spaces so that they continue to trap rain water to add to the underground stock. Provision of cement concrete or tarred roads within the plots should be banned.

11. Provision of rain water absorbant roads, pathways and parking areas should also be made mandatory for private builders, colonisers and even for corporation / government colonies and office complexes etc.

12. Plants for recycling waste water should be made obligatory for all major buildings, complexes and colonies etc. in government as well as private sector.

13. The bottoms of Rain water drains should be porus so that they may let the water percolate into the soil, adding to the stocks of subsoil water.

14. Factories may not drain their waste effluents into public drains / natural streams. They may not be permitted to operate the factories till they provide waste treatment plants.

15. Municipalities should provide proper rain water harvesters in municipal parks, pathways, streets and roads.

16. State /central governments should plant trees and provide rainwater harvestors in parks and gardens and along pathways, roads, railways and waterways (canals, streams and rivers) etc.

17. Excessive use of chemical manures & pesticides should be avoided giving preference to bio-degradable manures.

18. Forest areas may not be reduced & authorities must make all efforts to convert lean forest areas into thick ones.

19. Open lands in government premises must have maximum number of shrubs and trees.

20. Heads of schcools colleges & universities must ensure that vacant areas / lands in the campuses are covered with trees and shrubs with the help of students, faculty members and other staff.

21 Separate pipeline systems must be provided for treated and untreated water to save huge cost of treatment.

22. Preference should be gven to the development of villages and smaller towns over big cities (resource guzzlers) because it is not only economical but also beneficial for the low income groups and enviornment / nature friendly.

HELP NEEDY

SHARE THE BLESSINGS

HELP NEEDY

? TO LIVE LONG
LEAD NATURAL LIFE

? TO LIVE MEANINGFUL LIFE
JOIN TEAM HELP NEEDY

? TO LIVE FOR EVER
DONATE

• BLOOD • EYES • TISSUES • ORGANS • WHOLE BODY

A UNIQUE GIFT OF LIFE

AN ISO 9001 - 2000 CERT. TRUST

SEWAKS' Charitable Trust (Regd.)

Regd. Office : SCO 1104-05, First Floor, Sector 22-B, Chandigarh-160 022 (INDIA)

Tel. : 0172-5012763, 93161-36268, 98722-84141 Fax : 0172-5012763

e-mail : sewaks@sewaks-helpneedy.com website : www.sewaks-helpneedy.com

BRANCH OFFICE : 2477, STREET 15, DASHMESH NAGAR, LUDHIANA (PUNJAB) PH: 2490820, 98156-18154

✚ Medical Sewa Centre : Village Jhanjeri, P.O. Landran, Tehsil Kharar, Distt. S.A.S. Nagar (PUNJAB) ✚
✚ Medical Sewa Centre : Lal Kothi, Village Behlon, Morni Hills, Distt. Panchkula (HARYANA) ✚
✚ Baba Ram Singh Ji Chugh MEDICAL SEWA HOSPITAL, Vill. Gatauli, Teh. & Distt. Solan (H.P.) ✚

IN THE SERVICE OF HUMANITY SINCE 1994

ਸੁਰ ਲਿਪੀ

ਹਰਦੀਪ ਕੌਰ

ਰਾਗ ਤੁਖਾਰੀ

ਪੂਰਵਾਂਗ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਾਗ ਤੁਖਾਰੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪੱਧਤੀ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਾਗ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਾਰਹਮਾਹਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦੋ ਮਧਿਅਮ, ਦੋ ਨਿਸ਼ਾਦ, ਗੰਧਾਰ ਕੋਮਲ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸ਼ੁੱਧ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਵਾਦੀ ਸੁਰ ਪੰਚਮ ਅਤੇ ਸੰਵਾਦੀ ਸ਼ੜਜ ਹੈ ਅਤੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦਿਨ ਦਾ ਚੌਥਾ ਪਹਿਰ ਹੈ। ਆਰੋਹ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਭ ਅਤੇ ਧੈਵਤ ਵਰਜਿਤ ਹੈ। ਜਾਤੀ ਔਡਵ-ਸੰਪੂਰਣ ਹੈ। ਪੰਚਮ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਪ ਧ ਨੁ ਧ ਪ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਧੈਵਤ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਤਿੰਨਾਂ ਸੱਪਤਕਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਰਾਗ ਮਧੂਵੰਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤੀਵਰ ਮਧਿਅਮ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਨਿਸ਼ਾਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਤੁਖਾਰੀ ਵਿਚ ਦੋ ਮਧਿਅਮ ਤੇ ਦੋ ਨਿਸ਼ਾਦ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਸੁਰਾਂ ਤੋਂ ਦੋਵਾਂ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਭਿੰਨਤਾ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਥਾਟ - ਮੁਲਤਾਨੀ (ਦੋਨੋਂ 'ਮ' ਦੋਵੇਂ 'ਨ' ਅਤੇ 'ਗੁ' ਕੋਮਲ)

ਜਾਤੀ - ਔਡਵ-ਸੰਪੂਰਣ (ਆਰੋਹ ਵਿਚ 'ਰ' ਅਤੇ 'ਧ' ਵਰਜਿਤ)

ਸਮਾਂ - ਦਿਨ ਦਾ ਚੌਥਾ ਪਹਿਰ ਵਾਦੀ - ਪ ਸੰਵਾਦੀ - ਸ

ਆਰੋਹ - ਸ ਨ਼ ਸ ਗੁ ਮ̍ ਪ, ਧ ਨੁ ਧ ਪ, ਮ ਧ ਮ, ਪ ਨੀਸੰ

ਅਵਰੋਹ - ਸੰ ਨੁ ਧਪ, ਮ̍ਪਗੁ, ਸਰ, ਸ।

ਮੁੱਖ ਅੰਗ - ਨ਼ਸ ਗੁ ਮ̍ਪ, ਮ̍ ਪ ਗੁ, ਸਰ, ਸ।

×			੨					੦				੩			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
ਸਥਾਈ															
								-	ਪ	ਪ	ਪ	ਮ̍	ਗੁ	ਰ	ਸ
								-	ਘੋ	ਲਿ	ਘੁ	ਮਾ	ऽ	ਈ	ऽ
								-	P	P	P	M̍	G̲	R	S
								-	GHO	L	GHU	MAA	-	EE	-
ਨ਼	ਸ	ਗੁ	ਮ̍	ਪ	-	ਪ	-	-	ਮ	ਧ	ਧ	ਨੁ	ਧ	ਪ	ਪ
ਲਾ	ऽ	ऽ	ਲੁ	ਨਾ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ਗੁ	ऽ	ਰਿ	ਮ	ऽ	ਨੁ	ऽ
Ṇ	S	G̲	M̍	P	-	P	-	-	M	D	D	N̲	D	P	P
LAA	-	-	L	NAA	-	-	-	-	GU	-	R	MA	-	N	-
ਮ̍	ਗੁ	ਮ̍	ਪ	ਮ̍	ਗੁ	ਰ	ਸ	-							
ਦੀ	ऽ	ऽ	ऽ	ਨਾ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ							
M̍	G̲	M̍	P	M̍	G̲	R	S	-							
DEE	-	-	-	NAA	-	-	-	-							

ਅੰਤਰਾ															
								-	ਪ	ਪ	ਪ	ਮ̍	ਪ	ਗੁ	ਮ̍
								-	ਸੁ	ऽ	ਣਿ	ਸ	ਬ	ਦੁ	ਤੁ
								-	P	P	P	M̍	P	G̲	M̍
								-	SU	-	N	SA	BA	D	TU
ਪ	ਪ	ਨ	ਨ	ਸੰ	-	ਸੰ	-	-	ਨ	ਨ	ਸੰ	ਗੁੰ	ਰੰ	ਸੰ	ਸੰ
ਮਾ	ऽ	ऽ	ऽ	ਰਾ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ਮੇ	ऽ	ऽ	ਰਾ	ऽ	ਮ	ਨੁ
P	P	N	N	Ṡ	-	Ṡ	-	-	N	N	Ṡ	Ġ̲	Ṙ	Ṡ	Ṡ
MAA	-	-	-	RAA	-	-	-	-	MAY	-	-	RA	-	MA	N
ਨ	ਨ	ਨ	ਸੰ	ਨੁ	ਧ	ਪ	-	-							
ਭੀ	ऽ	ऽ	ऽ	ਨਾ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ							
N	N	N	Ṡ	N̲	D	P	-	-							
BHEE-		-	-	NAA	-	-	-	-							

ਸੁਰ-ਲਿਪੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ

ਤੁਖਾਰੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੫
ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥
ਘੋਲਿ ਘੁਮਾਈ ਲਾਲਨਾ ਗੁਰਿ ਮਨੁ ਦੀਨਾ ॥
ਸੁਣਿ ਸਬਦੁ ਤੁਮਾਰਾ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਭੀਨਾ ॥

O my Beloved, I am a sacrifice to You. Through the Guru, I have dedicated my mind to You. Hearing the Word of Your Shabad, my mind is enraptured.

ਹੇ ਸੋਹਣੇ ਲਾਲ! ਗੁਰੂ ਦੀ ਰਾਹੀਂ (ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਪੈ ਕੇ) ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਇਹ ਮਨ (ਤੈਨੂੰ) ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਤੈਥੋਂ ਸਦਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ । ਹੇ ਲਾਲ! ਤੇਰੀ ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰਾ ਮਨ (ਤੇਰੇ ਨਾਮ-ਰਸ ਨਾਲ) ਭਿੱਜ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਹੁ ਮਨੁ ਭੀਨਾ ਜਿਉ ਜਲ ਮੀਨਾ ਲਾਗਾ ਰੰਗੁ ਮੁਰਾਰਾ ॥
ਕੀਮਤਿ ਕਹੀ ਨਾ ਜਾਈ ਠਾਕੁਰ ਤੇਰਾ ਮਹਲੁ ਅਪਾਰਾ ॥

This mind is enraptured, like the fish in the water; it is lovingly attached to the Lord. Your Worth cannot be described, O my Lord and Master; Your Mansion is Incomparable and Unrivalled.

ਹੇ ਮੁਰਾਰੀ! (ਮੇਰਾ ਇਹ) ਮਨ (ਤੇਰੇ ਨਾਮ-ਰਸ ਨਾਲ ਇਉਂ) ਭਿੱਜ ਗਿਆ ਹੈ (ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਤੇਰਾ ਇਤਨਾ) ਪਿਆਰ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ (ਕਿ ਇਸ ਨਾਮ -ਜਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਇਹ ਮਨ ਜੀਊ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ) ਜਿਵੇਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਮੱਛੀ (ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ)। ਹੇ ਮੇਰੇ ਮਾਲਕ! ਤੇਰਾ ਮੁੱਲ ਪਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ (ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਇਵਜ਼ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ), ਤੇਰੇ ਟਿਕਾਣੇ ਦਾ ਪਾਰਲਾ ਬੰਨਾ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਸਕਦਾ।

ਸਗਲ ਗੁਣਾ ਕੇ ਦਾਤੇ ਸੁਆਮੀ ਬਿਨਉ ਸੁਨਹੁ ਇਕ ਦੀਨਾ ॥
ਦੇਹੁ ਦਰਸੁ ਨਾਨਕ ਬਲਿਹਾਰੀ ਜੀਅੜਾ ਬਲਿ ਬਲਿ ਕੀਨਾ ॥੧॥ ਪੰਨਾ 1117

O Giver of all Virtue, O my Lord and Master, please hear the prayer of this humble person. Please bless Nanak with the Blessed Vision of your Darshan. I am a sacrifice, my soul is a sacrifice, a sacrifice to You.||1||

ਹੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਮਾਲਕ! ਮੇਰੀ ਗਰੀਬ ਦੀ ਇਕ ਬੇਨਤੀ ਸੁਣ (ਮੈਨੂੰ) ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦਰਸ਼ਨ ਬਖਸ਼, ਮੈਂ ਤੈਥੋਂ ਸਦਕੇ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਇਹ ਨਿਮਾਣੀ ਜਿਹੀ ਜਿੰਦ ਤੈਥੋਂ ਵਾਰਨੇ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ।੧।

LIST OF DONORS

NAME OF DONORS		AMOUNT (Rs)
Mrs. Rupa Sarin	Chandigarh	150
Sewaks Charitable Trust	Chandigarh	1100
R. S. Kohli	Chandigarh	1100
Amrinder Singh Walia	Chandigarh	200
Daljit Singh	Chandigarh	150
Hot Millions	Chandigarh	1000
Aroma Hotel	Chandigarh	300
Neena Singh & P. P. Singh	Chandigarh	500
Satwant Kaur	Mohali	100
Kulwant Singh, Amrit Kaur	Mohali	5000
Principal S.G.A.D.K.S,.S. School	Dhaliwal	150
K.K. International S.S. School	Patiala	2000
Punjabi University	Patiala	150
Ranjit Singh	Ludhiana	100
S.B.S. Senior S. School	Garh Shankar	150
Kulwinder Singh Sahni	New Delhi	3000
T. Narinder Pal Singh	New Delhi	200
Kulwant Singh	New Delhi	500
Commander S. S. Sandhu	Ahmedabad	1000
Inderjit Singh, Harpreet Kaur Narula	Pune	1100

Phone : (O) 011-23312440

Sawhney Cloth House

46, Shanker Market, Connaught Circus, New Delhi - 110 001

ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀਆਂ ਸੀ .ਡੀਜ਼ .

ੴ

ਭਜਹੁ ਗੋਬਿਦ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

➢ ਭਜਹੁ ਗੋਬਿੰਦ ➢ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਿ

➢ ਸਾਹਿਬ ਨਿਤਾਣਿਆ ਕਾ ਤਾਣ ➢ ਮੇਰਾ ਸਾਹਿਬਾ

DR. JAGIR SINGH

422, Sector 15-A, Chandigarh
Tel.: 0172-2772660 Cell: 098140 53630
e-mail: drjagirsingh@gmail.com

ੴ

ਬਾਬੀਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਬੋਲਿਆ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

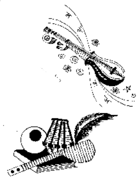

➢ ਬਾਬੀਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਬੋਲਿਆ ➢ ਕਉਨ ਜਾਨੇ ਪੀਰ ਪਰਾਈ

➢ ਸਾਜਨ ਦੇਸ ਵਿਦੇਸੀਅੜੇ ➢ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਜਨਾ

DR. JAGIR SINGH

422, Sector 15-A, Chandigarh
Tel.: 0172-2772660 Cell: 098140 53630
e-mail: drjagirsingh@gmail.com

ੴ

ਪੂਤਾ ਮਾਤਾ ਕੀ ਆਸੀਸ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

➢ ਪੂਤਾ ਮਾਤਾ ਕੀ ਆਸੀਸ

➢ ਕਿਆ ਨਾਹੀ ਘਰਿ ਤੇਰੇ

➢ ਠਾਕੁਰ ਹੋਇ ਆਪ ਦਇਆਲ

➢ ਅਪਨੇ ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਬਲਿਹਾਰੈ

DR. JAGIR SINGH

422, Sector 15-A, Chandigarn
Tel.: 0172-2772660 Cell: 098140 53630
e-mail: drjagirsingh@gmail.com

Postal Regd. No. PB (0045)2006 RNI Regd. No. 46788/89 ISSN 0972-2335